

A

r i s t o
p o e t i i k a n

Aristoteleen tunnetuista teoksista suurimman osan kattava suomennoshanke on nyt edennyt Retoriikkaan ja Runousoppiin, jotka ilmestyivät Gaudeamusin kustantaman laitoksen osana IX (Gaudeamus 1997). Tätä ennen ovat ilmestyneet seuraavat viisi osaa:

- I: Kategoriat, Tulkinnasta, Ensimmäinen analytiikka,
Toinen analytiikka (Gaudeamus 1994)
III: Fysiikka (Gaudeamus 1992)
VI: Metafysiikka (Gaudeamus 1990)
VII: Nikomakhoksen etiikka (Gaudeamus 1989)
VIII: Poliitiikka (Gaudeamus 1991)

Ilmestymistään odottavat osat:

- II: Topiikka, Sofistiset kumoamiset
IV: Taivaasta, Syntymisestä ja häviämisestä
V: Selusta, Pieniä tutkielmia

Käsillä olevassa niin & näin lehden numerossa tarkastellaan viimeksi ilmestyneiden Retoriikan ja Runousopin tuoreiden suomennosten lisäksi Poliitiikkaa, Fysiikkaa ja Metafysiikkaa. Koska kyse on miltei 2500 vuotta sitten kreikaksi kirjoitetuista teksteistä, on selvää, että kääntämisen ongelmiin tulee kiinnittää erityisen suurta huomiota. Nämä eivät tietenkään ole vain teknisiä tai filologisia ongelmia, vaan liittyvät monin säikein kysymyksiin länsimaisen kulttuurin luonteesta ja Aristoteleen roolista siinä. Aristoteles on nykyihmisille yhtä aikaa hämäävän tuttu ja käsittämättömän kaukainen. Mikä hänen ajattelussaan on tuttua ja mikä vierasta, on visainen kysymys, johon Aristoteleensa vakavasti ottava lukija tai kääntäjä ei voi suhtautua ylimalkaisesti. Seuraavien artikkeleiden tarkoituksena onkin tarjota suomennosten lukijalle lähtökohtia ja näkökulmia sen arvioimiseksi, miten hyvin Aristoteleen suomentajat ovat onnistuneet epäilemättä ankaria ponnistuksia vaatineessa tulkinta- ja käännöstyössään.

Mikko Lahtinen

Aristoteles: Runousoppi, suomentanut Paavo Hohti, selitykset Juha Sihvola. Teoksessa Aristoteles: Retoriikka ja Runousoppi, *Teokset IX*. Gaudeamus, Helsinki 1997.

ristoteleen *Poetiikka* on kirjallisuustieteen kulmakiviä. Ennen nyt ilmestynyttä laitosta se on suomennettu kaksi kertaa (J.W. Calamnius 1871 ja Pentti Saarikoski 1967). Saarikosken käännös on monin kohdin epätarkka ja selityksiltään riittämätön. Niinpä moni on suomentanut tarvittaessa Aristoteleensa itse. Koska myönteisin odotuksin lupasin kirjoittaa kritiikin uusimmasta laitoksesta, jouduin kyntämään sen läpi alkuteksti toisessa kädessä (minulta nimenomaan toivottiin perusteellista kritiikkiä). Työstähän se kävi. Kannottoa vaativia ongelmia tuli runsaasti vastaan. Saarikosken suomennoksen arvo kohosi silmissäni: se ei ole lainkaan niin epätarkka kuin on väitetty ja pystyy kilpailemaan Paavo Hohdin tarkkuuteen pyrkivän käännöksen kanssa. Aristoteles-tutkijan Juha Sihvolan selitykset tuottivat pettymyksen suppeutensa vuoksi.

Tiede ja tieto

Koska teos kuuluu Aristoteleen esoteerisiin teksteihin ja on hajanainen kokoelma koulukunnan sisäiseen käyttöön tarkoitettuja muistiinpanoja, se tuskin soveltuu elähdyttäväksi tai tuudittavaksi iltalukemiseksi, vaan pikemminkin niille, jotka suhtautuvat kirjallisuuteen ammatillisesti, opiskelijoina ja tutkijoina. Julkaisu olisi pitänyt määrätietoemmin suunnata kohderyhmälleen asiaankuuluvaa informaatiota pelkäämättä. Teoksen nimeksi olisi mielestäni luontunut paremmin *Poetiikka* kuin *Runousoppi*, koska kyseessä on pikemmin kirjallisuuden teoria kuin alkeisoppikirja. Miksi käyttää *Retoriikasta* kansainvälistä nimitystä mutta kutsua *Poetiikkaa* *Runousopiksi*?

Kreikankieliset sanat ja lauseet olisi kannattanut latioa kreikaksi, kuten Otavan julkaisemassa Saarikosken suomennoksessa, eikä turvautua meillä vakiintuneeseen epä-määräisyydessään epäonnistuneeseen transkriptioon (esim. *f pro ph*). On paikallaan puhua *sigmasta* (ei *s*:stä) ja *rhoista* (ei *r*:stä). Sivistyneistöltämme on edellytettävä kreikan aakkoston tuntemus, jotta filosofimme pystyisivät edes sanakirjasta tavaamaan sanat *mythos*, *logos*, *ethos*, *pathos* jne.

Juha Sihvolan parasta antia ovat suhteutukset Aristoteleen muihin teoksiin, kuten Aristoteles-asiantuntijalta voi odottaa. Filosofimme ei kuitenkaan edes yritä vastata kirjallisuustieteen vaatimuksiin ja odotuksiin. *Mimesis*-käsite olisi kannattanut suhteuttaa meidän fiktio-käsitteeseemme, ja kiintoisa deonttinen määritelmä (9. luku) olisi an-

t e l e e n k o l m a s t u l e m i n e n

sainnut filosofisen analyysin, jollaisen muistan joskus nuoruudessani lukeneeni Jaakko Hintikalta. Kun Aristoteles peräkkäisissä luvuissa (13 ja 14) päätyy vastakkaiseen käsitykseen tragedian parhaasta loppuratkaisusta, se vain todetaan selityksissä asiaa syvemmin pohtimatta (Aristoteleen optimismi ei selityksenä tässä yhteydessä oikein vaakuuta). Muutoinkin kommentaattori varoo problematisoimasta teorian sisäisiä ristiriitoja.

Katharsis-käsitteen selitykset ovat riittämättömät (s. 237-238). 'Lääketieteellinen' ja 'terapeuttis-korybanttinen' selitys loistavat poissaolollaan. Käsitellessään Aristoteleen myöhempää auktoriteettiasemaa (käytetty termi "jälkivaikeus" on kaikin puolin onneton) kommentaattori takertuu siihen, että *Poetiikkaa* ei lainattu (mikä on luonnollista, koska teos ei figuroinut julkisuudessa). Hedelmällisempi näkökulma olisi ollut tarkastella sitä peripateettisen perinteen ilmentymänä ja suhteuttaa se Horatiuksen *Ars poeticaan*. Nämä kaksihan ovat olleet klassistisen poetiikan kulmakivet. Suomalaisilla teoksilla, jotka nyt puuttuvat kirjallisuusluettelosta, olisi ollut opetettavaa Juha Sihvolalle. Tarkoitan Kinnusen ja Oksalan toimittamaa *Antiikin estetiikkaa* (1977), johon Maarit Kaimio on kirjoittanut Aristoteles-luvun, ja Oksalan ja Palménin toimittamaa Horatius-laitosta (*Ars poetica - Runotaide*, 1992), jossa Aristoteles otetaan huomioon Horatiusta selitettäessä.

Selitykset eivät aina ole loppuun ajateltuja eivätkä täsmällisiä. Niinpä dithyrambit eivät olleet satyyrien esittämiä (s. 240), vaikka Aristoteles antaakin mahdollisuuden tällaiseen väärinkäsitykseen. Menandros ei ollut keski-vaan uuden komedian mestari (s. 242). Onko "onnettomuus päätös" sopiva termi kuvaamaan katastrofiin päättyvää loppuratkaisua (s. 247)? Kaksosia ei pantu laivassa (*skaphe*) ajeltamaan pitkin jokea vaan 'kaukalossa' tai 'veneessä' (s. 249), niin myös aikanaan Rooman kaksoiset ja Mooses; virhe on myös suomennoksessa (16. luku). Epyrkleia ei tunnistanut isäntäänsä tämän ollessa kylvyssä vaan pestessään tämän jalkoja (s. 249); "jalkakylpy" olisi ollut oikea sana myös suomennoksessa (16. luku).

Hohdilla ja Sihvolalla on sellainen käsitys, että *Kypria* ja *Pikku-Ilias* eivät muka olleet tiettyjä eepoksia, vaan teosryhmiä (23. luku, s. 185 ja s. 254), vaikka Aristoteles puhuu nimenomaan kummankin yhdestä tekijästä.

Saarikoski vai Hohti?

Kulttuurille on eduksi, jos klassikosta on olemassa vaihtoehtoisia käännöksiä, joita vertailemalla vaate-liaskin luki- ja saa otteen alkutekstistä. En käytä *vai*-sanaa poissulkevana disjunktiona, vaan positiivisia alternatiiveja merkitsevänä konjunktiona. Myönteistä Hohdin suorituksessa on se, että se on itsenäinen vaihtoehto Saarikosken suomen-nokselle. Monissa kohdissa Hohti parantaa tai korjaa Saarikosken tulkintaa. Niinpä kun Aristoteles sanoo tarkasti ottaen (9. luku): "Historioitsija ja runoilija eivät eroa siinä, käyttääkö hän mitallista vai mitatonta kieltä", Saarikoski iskee harhaan ("toinen kirjoittaa proosaa, toinen runoa"), mutta Hohti korjaa asian, joskin hieman kömpelösti ("ero ei johdu runomitan käytöstä tai sen puuttumisesta"). Tarkoitushan on ilmaista, ettei kriteerinä ole runomitta vaan kuvauksen suhde tositapahtumiin.

Onnistuneesti suomennetuista kokonaisuuksista mainitsen tässä kahdeksannen ja kymmenennen luvun.

Epämääräisyyskohtia

Suomennoksen ylilyöntinä voinee pitää sitä, että Hohti kääntää filosofin "viisauden rakastajaksi" (1448b, r. 13). Kun sitten sana *mythos* merkitsee 'juonen' asemasta 'perinteistä kertomusta, myyttiä', tämä jää Hohdilta — toisin kuin Saarikoskelta — huomaamatta (13., 14. ja 16. luku). Myöskään teatteritermit *apo tes skenes* ja *apo mekhanes* eivät mielestäni saa riittävästi vastinetta (12. ja 15. luku).

Niukkasanaaisessa alkutekstissä ovat ongelmallisia ne kohdat, joissa suomalaisen lukijan kannalta liian lyhyesti viitataan johonkin kirjallisuuden kohtaan. Saarikoski mielestäni ajattelee niiden tulkinnat pitemmälle. Hohdin maininta "*Iliaan* kotiinpurjehtimesta" (1454b, r. 1) on vaikea tajuta verrattuna Saarikosken selvään sanontaan "*Iliaan* kuvauksessa laivaston lähtöyrityksestä". Hohti luonnehtii yksioikaisesti joukkojen kokoamista Troijan retkeä varten "kutsunnaksi" (8. luku). Odyssus ei Aristoteleen mukaan palaa kotiin "haaksirikon koettuaan" (17. luku) vaan "myrskyjä koettuaan", mikä on ymmärrettävä myös kuvaannollisesti (Saarikoski: "kovia koettuaan"). "Troijan piiritystä kokonaisuutena käsitelleet runoilijat" (18. luku) on traagikoista puhuttaessa ratkaisevasti eri asia kuin alkutekstin "Ilionin hävitystä käsitelleet".

Kamppailu alkutekstin kanssa on tuottanut Hohdin suo-

ritukseen jonkin verran kömpelöitä siirtymiä ja raskaita lauseita, joita ei voi perustella alkutekstillä: “naiset päätelevät paikan nähdessään kohtalonaan olevan saada siellä surmansa” (16. luku). Kun Hohti tärskäyttää “runous on lahjakkaan tai hullun työtä” (17. luku), Saarikoski itse runoilijana sentään modifioi ilmaisua (“edellyttää joko lahjakkuutta tai haltioitumiskykyä”) eikä liene ihan väärässä. Runoilijan eläytymistä koskeva kohta (17. luvun alussa) on mielestäni osaksi hakoteillä. Kun tekstissä sanotaan selvästi: “parhaat tragediat sepitetään muutamista harvoista perheistä” (13. luku), Hohti tulkitsee: “parhaat tragediat koostuvat harvojen perheiden ympärille”.

Komediamainintoihin liittyy muutama epäselvyys. Niinpä Hohti kääntää: “Naurettava on näet viallista ja rumaa” (5. luku), kun olisi parempi sanoa: “Naurun kohteena on näet jokin erhe ja häpeä”. Komediakirjailija Krates ei suinkaan hylännyt “jambista muotoa” eli runomittaa (5. luku), jota kaikki draamatikot käyttivät puhejaksoissa, vaan luopui “jambisesta pilkkarunosta” (Saarikoski).

Jottelut ja määritelmät

Aristoteleen voima on konkreettisuudessa ja analyttisyydessä. Tämän vuoksi peruskäsitteet on tulkittava huolella. Kun tragedian kuusi osatekijää (6. luku) ovat *mythos* (juoni), *ethe* (luonteet), *leksis* (kielenkäyttö), *dianoia* (ajatus), *opsis* (näyttämöesitys) ja *melopoiia* (laulurunous), molemmat kääntäjät haparoivat mielestäni tarpeettomasti. Saarikoski kääntää kielenkäytön “sanonnaksi”, Hohti “tyyliksi” (tyylihän voi draamassa olla muutakin kuin kieleen liittyvää). Saarikoski tulkitsee näyttämöesityksen osuvasti “näyttämöllepanoksi”, Hohti “nähtäväksi esitykseksi” ja joutuu jatkossakin vaikeuksiin, milloin sana *opsis* tulee vastaan. Hohdilla laulurunous on milloin “runollisuutta”, milloin “lyyristä runoutta”. Keskeinen termi *pragmaton systasis* (tai *synthesis*), joka Saarikoskella on sattuvasti “tapahtumien sommittelu”, on Hohdilla “tekojen kokonaisuus”, “tapahtumien yhdistäminen” tai “tapahtumien rakenne”. Perustermien vastinetta ei kannata vaihdella, ellei konteksti vaadi.

Myös tragedian kvantitatiivisten osien vastineet näyttävät tuottavan päänvaivaa (12. luku). *Prologos* on ‘esikohtaus’ eikä “prologi” (Saarikoski), *episodion* on puolestaan kuorolaulujen välinen ‘puhekohtaus’ eikä missään tapauksessa molempien kääntäjien ehdottama “episodi”.

Kielioppijakson alussa (20. luku) Saarikoski turvautuu latinalaispohjaisiin kielioppitermeihin, kun taas Hohti ryhtyy suomentelemaan (esim. *arthron* “jäsentävä sana”, Saarikoskella “artikkeli”). Jakson kiintoisin aihe on metafora (21. luku), jonka Aristoteles määrittelee merkityksen siirroksi “suvusta (*genos*) lajiin (*eidos*) tai lajista sukuun tai lajista lajiin tai samankaltaisuuden (*analogon*) nojalla”. Hohti tulkitsee muuten täsmällisemmin kuin Saarikoski (“yleisestä yksityiseen jne.”), mutta unohtaa ratkaisevan analogiatapauksen pois. Selvyden vuoksi olisi mielestäni parempi puhua “yläkäsitteestä” (*genos*) ja “alakäsitteestä” (*eidos*). Määritelmä on käsitteellisesti ongelmallinen, sillä vain analogiatapaus koskee varsinaista metaforaa, kun taas semanttiset siirrot koskevat metonymian eri lajeja. Tämän kaiken Sihvola sivuuttaa eikä myöskään vertaa *Poetiikan* ja *Retoriikan* metaforamääritelmiä keskenään.

Tragedian kuuluisan ja ongelmallisen määritelmän (6. luku) Hohti purkaa yhdestä virkkeestä kolmeksi pystymät-

tä kuitenkin olennaisesti täsmentämään sen sisäisiä suhteita. *Katharsis*-ongelmasta oli jo puhe. Termi *hedysmenos logos* (“sulostutettu kieli”) tuottaa tulkitsijalle päänvaivaa (Hohti “maustettu kieli”, Saarikoski “koristeellinen kieli”). Käsitykseni mukaan se merkitsee tässä ‘runokieltä’ (asiaproosan vastakohtana) ja olisi tulkittavissa esim. “tehostettu kieli”.

Sanoiko kolmas kerta toden?

Kolmas kerta ei sanonut totta eli tuottanut lopullista tieteellistä käännöstä Aristoteleen *Poetiikasta*. Tämä johtuu asian luonteesta: ns. tieteellistä käännöstä ei ole olemassa mistään tekstistä. *Poetiikkaa* on tulkittava yhä uudestaan. Silti tästä perusteoksesta kannattaisi laatia tiukempi ja täsmällisempi suomennos kuin tähänastiset ja varustaa se kunnollisella kommentaarilla nimenomaan kirjallisuustieteen näkökulmasta. Koska teksti on lyhyt (30-40 s.), alkutekstin voisi ottaa mukaan — se olisi helppo tehdä nykyisellä tekstinkäsittelytekniikalla — ja varata näin halukaille mahdollisuus tavalla ydinkäsitteitä kreikaksi.

Ketään mustaamatta on paikallaan myös kysyä, mitä nimekäs, korkean tason toimituskunta on tehnyt asian hyväksi ja kuinka paljon julkisia varoja on upotettu tähän niteeseen, monet kun joutuvat tekemään vaativampia ja kunnianhimoisempia käännöstitöitä ilmaiseksi (ja kenties julkaisemaan ne omalla kustannuksellaan).

Aristoteles on edelleen haastava filosofi. Hänen komedia-teoriaansa on kadonnut ja jää säilyneessä osassa viittausten varaan. Romaanissaan *Ruusun nimi* Umberto Eco kertoo sen palaneen nimeltä mainitsemattoman luostarin tulipalossa ja rekonstruoi kekseliäästi tekstin seuraavalla tavalla:

Come avevamo promesso, trattiamo ora della commedia (nonché della satira e del mimo) e di come suscitando il piacere del ridicolo essa pervenga alla purificazione di tale passione. Di quanto tale passione sia degna di considerazione abbiamo già detto nel libro sull'anima, in quanto — solo tra tutti gli animali — l'uomo è capace di ridere. (Il nome della rosa, 1980, p. 471)

Lupauksemme mukaan käsittelemme nyt komediaa (sekä satiiria, ja myös miimiä) ja sitä, kuinka naurtavuus siinä synnyttää mielihyvää, niin että se johtaa lopulta tämän mielenliikutuksen puhdistumiseen. Sielua koskevassa kirjassamme olemme jo sanoneet, kuinka huomionarvoinen mainittu mielenliikutus on, sillä — ainoana kaikista elollisista olennoista — vain ihmisellä on kyky nauraa. (*Ruusun nimi*, suom. Aira Buffa. 1983, s. 586)

Tämä teoria on romaanissa sekä dekkarijuonen että aatteellisen kehittelyn polttopiste (olen hiukan oikaissut Aira Buffan sinänsä erinomaista suomennosta, jotta *passione*, kreik. *pathema*, olisi “mielenliikutus” Aristoteleen edellyttämällä tavalla).

Mitä Umberto Eco esittääkin romaaninsa motoksi? *STAT ROSA PRISTINA NOMINE, NOMINA NUDA TENEMUS* — “VAIN NIMI RUUSU ON ENTINEN, VAIN NIMET SÄILYVÄT MEILLE.” Tämä koskee myös Aristotelesta, ja kyllähän hänen säilyneissä sanoissaan tutkimista riittää.